

http://www.judaica.kiev.ua/Kahane/Kahane_Dod2.html

Рабини і католицьке духовенство Східної Галичини в часи Голокосту

Відомий єврейський громадський діяч, співробітник Т.Герцля Н.Бірнбаум ще на початку ХХ ст. писав: «З усіх європейських народів єдино русини не співробітничали в створенні великого всесвітнього наклепу проти євреїв. А те, що раніше було лише справою їхнього інстинкту, нині вони, русини, продовжують як свідому політику... Русини, серед яких, можливо, мешкає більшість євреїв, не вимагають їхньої асиміляції» (1). «Інстинкт» формували священники своїм шанобливим ставленням до єврейської побожності, єврейських ребе, синагог — «божниць», як мовили у Галичині.

Отець Степан Качала, один із засновників культурно-освітнього товариства «Просвіта», ще у 1869 у книжечці для селян «Що нас губить, а що нам може помагати» доступно пояснював: губить пияцтво, темнота, невміння організуватися, щоб заробити й правильно витратити зароблене. Він не вважав винним корчмаря. Євреїв він вважав прикладом, бо не п'ють, мають школи, вчать дітей, вміло торгують. Родина митрополита Шептицького ще за часів проживання у родовому маєтку Прилбичах підтримувала дружні стосунки з родиною рабина Лілієнфельда.

У десятках опублікованих спогадів галичан-українців та галичан-євреїв зустрічаємо факти приятних стосунків пан-отців і ребе.

У місті Болехові старші люди досі пам'ятають, як бувало отець Михайло і ребе Кренцбах обговорювали якісь рядки Старого Заповіту. Часто їх оточували цікаві — і євреї і українці — й шанобливо слухали. Донька отця — Марія і донька ребе — Стелла разом вчилися в українській гімназії у Станіславові.

Життя складають дрібниці, щоденні клопоти. Сусіди євреї та українці добре знали на традиціях. Взаємно вітали одні одних на свята, бажали усяких гараздів. На Песах і на Пасху господині пригощалися мацою й паскою.

Митрополит Шептицький був відомий у всій Галичині приятним ставленням до євреїв, щорічними посланнями-поздоровленнями єврейській громаді до свята Песах з чеком-пожертвуванням. В архіві Митрополичого Ординаріату збереглися численні листи, звертання єврейських організацій або ж приватних осіб до митрополита з проханням про допомогу, повідомленнями про нові книжки єврейських видавництв (2).

Поза сумнівом тисячолітня культура, освіченість євреїв, усвідомлення

коренів християнства привертали священників. Чи випадково митрополит Шептицький ще у молоді роки вивчав іврит?

У пастирських посланнях митрополита, релігійно-повчальних виданнях греко-католицьких авторів фактично не обговорювалась тема вини євреїв за страту Христа. Шептицький, виступаючи у ролі християнського місіонера, виявляв величезну повагу до єврейського способу мислення, турботу про ізраїльський народ, який «не видить так ясно сповнення пророцтва свого патріарха і не приймає голосного і виразного свідoctва многих поколінь у всіх народів світу. Може, однакo, зближається хвиля, предсказана апостолом Павлом, що ізраїльський народ спасеться» (3).

Його турбує, йому болить «журба» та «непокій» ізраїльтян теперішньої пори. «Вони тепер, як браття Йосифа тоді, змушені були обставинами шукати корму для себе, родин, шукаючи того корму, знайшли Йосифа, вившеного і славного, через котрого Бог многим людям дав спасіння ще заки до нього прийшли, шукаючи помочі, рідні брати».

Позиція митрополита була позицією і священників. Про це свідчать їхні численні виступи на захист єврейських студентів або крамарів. У 1939 р. широкого розголосу набуло інтерв'ю польськомовній єврейській газеті «Chwila» священника І.Бучка (текст був передрукований українським часописом «Нова зоря»). Отець Бучко називав антисемітизм анти-християнізмом, схвалював прагнення євреїв до власної держави, відзначав великий вклад єврейства у світову культуру.

Польське націоналістичне товариство «Самооборона» з приводу інтерв'ю о.Бучка звернулося до митрополита з розлогою скаргою, де євреї звинувачувалися у всіх негараздах Польщі. Митрополит залишив скаргу без відповіді⁴.

У мирному передвоєнному часі Галичини рабини й священники за покликанням душі, Божим даром служили людям, випробувані складними обставинами, утверджуючи Життя, Добро, бо навчали щоденно, звично у тиші спілкуватися з Богом, пам'ятати про те, укрите, чого недобачає людське око, Боже благословення. Пошана й авторитет рабинів і священників облагороджували суспільство, утримували його в невидимих, але таких необхідних рамках.

Одночасно у ці ж роки відбувалися події, котрі для багатьох тамтешніх євреїв і українців були духовним потрясінням. Акти терору, насильство, деморалізація суспільства, невизначеність у житті, незгоди в родинах, непослух дітей і безвідповідальність батьків.

Ще у 1934 р. на сторінках статті «Хто винен?», опублікованої у періодичному виданні «Львівські Архієпархальні відомості» («ЛАЄВ»),

митрополит Андрей поставив суворий моральний діагноз суспільству: «Дивлячись на страшну руїну, в яку попав наш нарід на Придніпрянщині, на небувало тяжкі переживання, руїну нашого шкільництва, крайнє зубожіння наших сіл, безробіття майже цілої інтелігентної молоді, крайню нужду, в якій приходиться нашим дітям виховуватися, учитися; на крайній упадок моральності по селах, на безхосенність (безрезультатність... — Ж.К.) нашої проповіді, на те з якою легкою совістю люди, навіть інтелігентні, переступають сьому Заповідь Божу, дивлячись на легкoduшність молодих, несовісність старших, на те страшне багно, в яке глибше западаємо... дивлячись на зростаючу небезпеку алкоголізму... на руїну всього того, за чим може лучитися якась тїнь надії батьківщини, — я питаю себе, яка того жахливого стану причина? І логіка фактів вела мене безнастанно до другого питання: чи не треба шукати причини тої руїни передовсім в нас самих?» (5).

У 1939 р., напередодні війни, з'явилися сигнальні примірники книжки митрополита Шептицького «Заклик до покаяння, Послання на Великий Піст».

Книжка буквально пронизана духом Старого Заповіту. Митрополит наводить і тлумачить вірші Сираха, Пророків, називає і пояснює небезпеку гріхів спокуси, гордині, захланності, безстидства, гніву, невміреності, гріхів, що кличуть про помсту до Неба, — чоловіковбивства, непростимого гріха невіри у Боже вічне спасіння і засоби до того спасіння.

Застерігаючи проти наслідків прокляття, митрополит взиває тих, які мають якісь гріхи, «що кличуть про помсту до Неба», пам'ятати настанови мудреця Старого Заповіту: «Не кажи: я вправду согрішив, але нічого злого не спало на мене. Всевишній довготерпеливий, довго жде з відплатою і карою. Не будь без страху супроти гріхів, навіть і відпущених...» (Сираха 5: 4-7).

«...Боже благословення багато значить і дуже потрібне у житті. В цю правду вірять і невіруючі люди. Її признають католики, православні, протестанти, усі сектанти, всі жиди, магометани, я б сказав би — всі погани та атеїсти.

Є щось у житті, що люди називають Божим благословенством... люди вірять, що є в житті якісь укриті сили, чи прикмети, яких не добачує людське око, а які мають дуже велике значення в житті» (6).

Початок Другої світової війни був і початком жахливого випробування смертю. Рабини і священики в прямому й переносному смислі клали свої голови за своїх вірних, в ім'я Божого Світлого образу, в ім'я життя у Божому благословенні.

Як дивно, жахливо усвідомлювати, що Голокост для рабинів і драма знищення Греко-Католицької Церкви для священників почалися з вересня 1939 р. Ні, тоді їх не вбивали масово у таборах смерті. Радянська влада одразу ж перетворила їх у «служителів культу», заганяючи на задвірки буття, знецінювала їхню тиху й непомітну духовну працю галасливою атеїстичною пропагандою, дешевими соблазнами освіти, праці, влади. За 22 місяці радянської влади були арештовані та депортовані сотні священників, рабинів, канторів, меламедів, особливо з біженців з корінної Польщі, які рятувалися від німецьких фашистів. Важким ударом було позбавлення Церкви й Рабинату матеріальних цінностей: конфіскація майна, приміщень, земель. Це знижувало, а то й зводило нанівець традиційну добротність. Зневаження суботи, неділі, релігійних свят в умовах страху й терору деморалізувало, виснажувало. Одночасно єврейську й українську молодь масово спокушали декларованими можливостями навчання або державної служби в різних установах.

Інтелігенція — провід довоєнних років та духовні особи — були позбавлені будь-якого впливу, вся релігійна та світська довоєнна преса була ліквідована. Усталене життя, де публічно розмежовувалися порядні і непорядні люди, добро і зло, де загально визнаними цінностями були милосердя і справедливість, нагло відійшло у минуле. Радянська влада паралізувала духовні сили галичан.

Такими ослабленими духовно, в обстановці жаху репресій, зустрічали галичани німецькі війська. Організоване обмеження інформації (радше дезінформація) маскувало сутність гітлерівської політики, особливо щодо євреїв. Першими зрозуміли весь огром зла ортодоксальні рабини та глибоко віруючі хасиди.

Випробування Смертю в прямому розумінні спало на рабинів з початком гітлерівської окупації. Знищувалися синагоги, знищувався дух юдаїзму. Мабуть, фашисти у своїй безмірній безбожності все-таки розуміли значення молитви, спілкування з Богом. Вже у перші місяці вони заборонили не лише богослужіння у синагогах, але і міньяни. Якщо хтось виявляв ці спільні молитви, а виявляти могли «арійці» — двірники, сусіди — українці, поляки, а то й фольксдойчі, — міг повідомити у поліцію: усіх, хто молився разом з господарями квартири, «тягнули до в'язниці, звідки вже не верталися», — згадував рабин Давид Кахана.

У перші дні молодчики з айнзацгруп, провокуючи погроми, особливо збиткувалися над рабинами. Їхні ярмулки, їх бороди, одяг, поведінка доводили німців до шалу. Вони полювали на духовних осіб, посилено вишукуючи, виділяючи з натовпу, особливо жорстоко знущаючись над ними.

У перші дні окупації у Львові загинули найвідоміші рабини Єхезкіль Левін та його брат, біженець з Ряшева, ребе Аарон Левін.

Старші мешканці містечка Перемишляни на Львівщині досі пам'ятають, як німецькі молодики зачинили у синагозі євреїв, які прийшли на молитву, обклали будівлю соломою і підпалили. Окупанти методично знищували синагоги, священні книги, паплюжили ритуальні речі. У Львові у серпні 1941 підпалили велику міську синагогу, через кілька днів синагогу на вул. Богданівка, Сикстутську синагогу у центрі міста.

Знищення євреїв у Галичині розтяглося майже до кінця 1943 року. У всі ці пекельні дні й ночі рабини, які залишилися живими, були зі своїм народом у гетто, таборах праці. Як шанованих, освічених, надійних людей їх обирали до юденратів, так бувало у Львові, Станіславі. У маленьких містечках рабини траплялося й очолювали громади. Яка непоправна втрата для історії, що у літературі діяльність саме духовних осіб розглядається переважно у контексті юденратів та єврейської поліції порядку у великих містах. Чи не єдиними спогадами рабина Галичини, який вижив у тій безодні пекла, є «Щоденник львівського гетто» Давида Кахана. У розділі про юденрат, описуючи діяльність усіх відділів, останнім, — останнім, і я не можу збагнути чому? — він називає релігійний відділ і присвячує йому лише дві з половиною сторінки тексту.

Відділ було створено, коли стотисячна львівська єврейська громада поставила перед юденратом питання «про надання кошерного м'яса, освячення шлюбу, винесення судових рішень у випадках розлучень». Були сподівання, що хвиля гонінь коли-небудь згасне, життя євреїв стабілізується і почне поступово відновлюватися. До відділу (фактично рабинату) увійшли рабини, що працювали в період між двома війнами й залишились живі: ребе Моше Ельханан Альтер, колишній голова рабинського суду, ребе Ізраїль Лейб Вольфсберг, голова рабинського суду за межами міста ребе Залозич, Натан Нуте Лейтер, ребе Шмульке Раппопорт та його брат Моше Аарон Прейс, ребе Герш Розенберг, ребе Аншель Шрейбер. До рабинату увійшли також рабин міста Катовіце доктор Кальман Хамейдес та колишній рабин Сикстутської синагоги Давид Кахане.

Саме він описує мужність рабинів, які підписували документи про шлюби, розлучення, похорони, що підлягали поданню німецькому судові, віддаючи себе «практично до рук німців, тому що цим підтверджували той факт, що у Львові існують рабини». Часті розлучення були жахливим породженням расової політики. «Арійські жінки», які прийняли юдаїзм,

поступались перед наполегливими умовляннями чоловіків, даючи згоду на розлучення лише задля порятунку своїх дітей.

Рабини віддавали останню шану померлим, намагалися організувати школу для дітей, таємно відправляли богослужіння. Нещастя об'єднували. Ніколи до того в історії Львівської єврейської громади не було такої однотайності між рабинами, як за тих часів. Відокремлені суди були скасовані, за свідченням Д.Кахане, всі «розходження між хасидами і мітнагдим (супротивниками хасидського руху. – Ж.К.), між сучасним і ортодоксальним напрямками залишалися осторонь. Всі сиділи за одним столом, панувала цілковита злагода».

Рабини у юденратах часто були змушені вирішувати або брати участь у вирішенні жахливих питань — так званих переселень, формуванні вказаної німцями кількості людей, як стало скоро відомо, на знищення. Д. Кахане описує один із таких випадків. У гнітючій атмосфері безнадії рабини відхилили спасіння багатьох ціною жертви деякими. Вони взяли до уваги думку мудреців Талмуду: «Чому ти вважаєш, що твоя кров червоніша за кров інших людей?», тобто, чому вважаєш що твоє життя цінніше за життя інших. Можливо, істина полягає в протилежному. Жодна душа не краща за іншу. Звичайно, всі рішення рабинів не впливали на дії німців.

У маленьких містечках, рабини іноді йшли на смерть зі своїми вірними. У Зборові старші люди пам'ятають добру справедливую людину рабина Альтера. Українці готові були його переховати, пропонували сховати його маленьких донечок. Старенька пані Марія Семчишин зі сльозами на очах розповідала: «Пішов на смерть з усіма, казав — кара впала на нас, жидів. Як ми не спокутуєм, загинуть усі жиди у світі».

У багатьох обставинах нестерпного, жалюгідного існування ребе були останнім оплотом віри і милосердя. У пеклі животіння сотні дрібних вчинків — слів розради, співчуття, допомоги — були реальним живим втіленням традиції єврейських мудреців: «Навіть коли вістря меча на її шиї, людина повинна бути милосердною». Милосердям приреченим були ритуали, благословення на свята.

Рабин Кахане у грудні 1942 р. в Янівському таборі смерті як одержимий розшукує недогарок свічки й запалює Ханукальну свічу. Барак змучених людей загудів, одні застерігали від негайного розстрілу, інші просили «нехай висловить благословення». Хтось почав співати «Могутня скеля мого порятунку...» Світле чудо Хануки надихало і вселяло надію у змучені серця безпорадних, ослаблених фізично і надломлених духовно людей.

У квітні 1943 р. завершувалась ліквідація Львівського гетто. У робочих

бригадах спеціального табору рабини Зелтенрат, Френкель, Хольберстрам, Тверської і Кахана задумали і влаштували пасхальний седер. Вони навіть зуміли дістати два мішки борошна й таємно відремонтували піч у напівзруйнованому будинку, щоб спекти мацу. Кантор читав молитву пошепки, щоб, не дай Боже, не було чути зовні. Слухали вірші Псалмів 113-118. То тут, то там хтось схлипував. Старе як світ питання, особливо болюче в гетто і таборах: «Чому? За що? Чому праведники страждають? Де для Бога Праведник?»

Ребе з Косова І.Шмідт втішав рядками з Книги Йова: «Чи можемо ми осягти шляхи і плани Провидіння зі своїми людськими поняттями про гріхи, кари, праведність, справедливість. Приймаємо волю Господа Бога Твого».

Євреїв звинувачують, що йшли на страту, на смерть покійно, як вівці. Хто знає, хто відає, що думали, відчували ці приречені в останні хвилини на своїх хресних дорогах?

Спогади тих, що вижили, закарбували скорботні картини.

Рабин Кахане: «Декілька сотень євреїв, в основному жінки, діти і старі, що ледве пересували ноги, заповнили вулицю. За ними йшло кілька есесівців, українських поліцаїв та шупо... Євреї рухалися дуже повільно, звуки їхніх кроків луною віддавалися в мертвій тиші вулиці. Їхні обличчя були серйозними та зосередженими, начебто всіх поглинула якась важлива спільна думка, що, здавалося, примушувала їх змиритися зі своїм безсиллям. Люди, які нещодавно нервували і втрачали розум, тремтячи від жаху, мліли, очікуючи у своїх схованках приходу німецьких катів, люди, що так хотіли жити, — тепер начебто зовсім змінилися. Спокій опанував їхні обличчя, вони мали вираз замисленої покори, на них більше не було страху. Вони дійшли простого висновку: «Ми євреї, тому ми повинні померти. У нас немає іншого вибору».

У хвості колони я побачив знайому високу людину з кучерявими пейсами і чорними пронизливими очима. На ньому був чорний светр, під пахвою він ніс таліт. Це був Гедалке, шойхет з Подолії... Коли він підійшов ближче до мого спостережного пункту, я помітив, що його губи ворухнуться, — він щось бурмотів. Можливо, він читав молитви, вітаючи Шабат?

З моїх уст готові були злетіти слова, якими охоплена розпачем дружина Йова дорікала чоловікові: «Ти все ще міцно тримаєшся в невинності своїй? (Йова 2:9) Ти усе ще шойхет, Реб Гедалке? Ти, як і раніше, сповнений полум'яної віри? Якщо це так, Гітлер може забрати твоє тіло, але не твою душу».

Шістнадцятирічна Стефанія Велет з села Розлуч на Турківщині бачила й запам'ятала, як під холодним дощем гнали через село євреїв. Вони йшли,

немов «не на цьому світі», а старий Мошко тоскно співав. Розповідала, як на сповіді каялася, що має жаль до родичів, які не рятують від загрози вивезення до Німеччини, а священник сказав: «Молися, дитино, корися. Бог милостивий дасть тобі покору в терпінні, як жидам, бо то нарід Божий».

Випробування небаченим злом ламало людей.

«Осінніми святами 1942 р. — згадував Д.Кахана, — крадькома збиралися львівські євреї у міньяни, щоб тихою молитвою вилити Творцеві свої гіркі скарги. Це не були молитви смиренності, люди не били себе в груди, опустивши голови. Це не було традиційне визнання «ми винні більше за всіх людей» і прохання, що впливало за ним, — послати на наші голови найбільше нещастя за наші гріхи...

...Цей настрій не мав нічого спільного з тим, яким, судячи з донесених до нас віками хронік або плачів, були охоплені євреї в часи хрестових походів. Тоді євреї били себе в груди і визнавали свої гріхи. Вони вірили, що вони дійсно заслуговують на серйозне покарання. Тому їм було легше виносити свої страждання і легше примиритися зі смертю. Але тепер євреям не вистачало цієї простої віри, віри чистої, ясної і світлої. Тому їхні муки були незліченно більшими і за своїм трагізмом значно перевершували муки їхніх далеких предків у пільмі середньовіччя». Греко-Католицька Церква в ті страшні роки була церквою народу, який так відкрито, планово не знищували як євреїв. Українців, як і поляків, зараховували до «арійського» населення. Хоч швидко стало очевидним, що після розправи з євреями дійде черга й до них.

Серед деяких єврейських галицьких політиків було популярне тлумачення ситуації євреїв за польської влади як стану «між молотом і ковадлом». За німецької влади чи не в аналогічному становищі опинилася Церква.

Молотом німецької безбожної влади були антисемітська антилюдяна пропаганда, розбещення ефемерною владою (українські війти, старости, допомогова поліція), виснажуючі податки, вивезення молоді на примусові роботи до Райху. Вдаряла по українцях й боротьба з польськими угрупованнями, які претендували на довоєнні «Східні Креси», з червоними партизанами, а з кінця 1942 р. і боротьба ОУН-УПА, як з німцями, так і з червоними.

Ковадлом були старі германофільські ілюзії, навіть у діячів Церкви, підсичені жахами більшовицького терору і брехнею щодо німецької політики в Україні, низька політична культура національного проводу розкол ОУН і взаємне поборювання.

Жахливими були наслідки зваб більшовицької і фашистської пропаганди чи не у всіх верствах українського населення. Українці не лише зазнавали тиску з боку німецької влади та перебували в постійному страху перед поверненням Советів, але й брали участь у актах насильства. Деморалізація суспільства, невизначеність у житті, загальний розпач, втрата надії на майбутнє стали загрозою для християнської спільноти.

Нещастя, на жаль, не об'єднували українських релігійних діячів, як єврейських. Колосальні зусилля митрополита Шептицького створити єдину українську церкву, що об'єднувала б Схід і Захід, виявилися марними.

Греко-Католицька Церква була підпорядкована Ватикану, який не мав на ті часи чітко визначеної позиції ні щодо українців, ні щодо євреїв, яких винищували як націю.

В ім'я порятунку людської душі, святості життя як Божого дару, митрополит Шептицький вдається до єдино можливих в цих умовах засобів. Це відкриті, легальні пастирські послання до священиків і вірних, а також таємні акції рятування людей, які найбільше терпіли, — євреїв.

Вже з 1941 р. на Архієпархіальних соборах Греко-Католицької Церкви з ініціативи митрополита були запроваджені обговорення з метою широкої популяризації серед священиків, а через них серед вірних сутності і змісту Божих заповідей. До кожного з таких соборів митрополит звертався з посланням. Деякі публікувалися у архієпархіальному віснику, в українських газетах «Львівські вісті», «Краківські вісті», «Рідна земля», у скороченому, або повному обсязі.

Нещодавно в Центральному державному історичному архіві вищих органів влади України серед документів фонду Організації українських націоналістів виявлено зошит із робочими записами керівного органу Греко-Католицької Церкви Митрополичого Ординаріату з липня 1941 до липня 1944 р. Серед них пастирські послання, звернення до священиків, розпорядження. Третина з підписом митрополита (7).

Щоденникові записи свідчать про шалену цензуру, переслідування священиків з боку німецької адміністрації і намагання використати усі можливості Церкви для реалізації християнського обов'язку захищати людське життя.

10 липня 1941 р., через п'ять днів після добре відомого в історичній літературі вітання Шептицького «побідоносної німецької армії» з подякою за «порятунок від більшовизму», підтримки проголошеної ОУН(б) 30 червня і невизнаної німцями держави, шоку мешканців Львова і багатьох повітових міст від виявлених у тюрмах закатованих в'язнів і розгулу спровокованих айнзацгрупою єврейських погромів, — Митрополичий

Ординаріат оприлюднює «Посланіє до духовенства про організацію парохії і громади».

За підписом митрополита Андрея душпастирі фактично зобов'язувалися «якнайскоріше братися до усильної праці над допровадженням до порядку парохії і громадян...», «доручалося» очолити громаду у випадку партійних роздорів... своєю владою назначити вїта, радника, начальника міліції...», нагадувати вірним, особливо молоді «дотримуватися Божого Закону. Його порушення є гріх проти Бога». «Наше завдання душпастирів так учити і давати такий примір, щоб поміж нашими вірними не було ані одного, що жив би у неласці і Божому гніві. Християнин може упасти в гріх, але не повинен у грісі тривати. Як довго поміж вашими вірними, Всечесні отці, є люди, що цього не знають і не уміють так жити, так довго ви ще не сповнили найважливішої часті вашої душпастирської праці».

Були дуже поважні причини, щоб у тих обставинах саме у такий спосіб організувати працю священників. 6 вересня 1941 р. Митрополичий Ординаріат оприлюднює звернення «Тризуб без Хреста» (Відзнаку Тризуб носили члени ОУН(б) і також українські поліцаї). Тризуб без Хреста трактується як символ, «повороту до поганства». Центральна Рада 1917-1918 рр., яка заснувала такий символ, «допустилася много ошибок і під впливом засідаючих в ній безбожників спричинила національну руїну». Виявом безбожництва трактувалося і заступлювання виразом-привітанням «Слава Україні!» виразу відвічної похвали, що віддавалася Христу «Слава Ісусу Христу!». Загрозливою називалася тенденція «Усунути Христа і поставити батьківщину на його місце». «Взиваю усіх християн, — писав митрополит — енергійно поборювати ті прояви безбожництва у практиках українського патріотизму». В історичній літературі, у спогадах Д.Кахане подається дата оприлюднення — публікації на сторінках «Архієпархіальних відомостей» — знаменитого пастирського послання Шептицького «Не убий!» — 21 листопада 1942 року. Як свідчать сторінки робочих записів Митрополичого Ординаріату, вже 5 жовтня 1941 р. митрополит Андрей подає «Всечесним отцям» основні положення послання «Не убий! — засудження гріха добровільного чоловікоубивства»:

«Коли немає можности голосно протестувати проти таких злочинів у пресі та голосом обурення п'ятнувати той злочин, відстрашувати перед його сповненням наших вірних, а передовсім нашу молодь, то тим усильніше, тим частіше і тим більше рішучо мусить підноситися той голос з християнської проповідальниці».

В умовах безмірної наруги над людськими і Божими законами, не маючи ні влади, ні опори на довоєнні світські, такі авторитетні і дієві в Галичині,

організації, «...зі страху про вічне і дочасне добро дорогого нам народу», Церква шукала «усильних орудників, щоб народові заєдно пригадувати його обов'язки супроти Бога»⁷ (арк.31).

Митрополит наголошує на величі Божих чеснот, любові до ближнього, протиставляючи їх мерзенному злочину чоловіковбивства. Шептицький пов'язує любов до ближнього, спасіння душі й пошанування непорушності святості людського життя.

«...На першому місці предоставимо короткими словами вагу, святість і велич Божого Закону, що велить любити ближніх, як себе самих, а тому світлому образу з неба, себто представленню Божої чесноти, любові, протиставимо мерзенний злочин чоловіковбивства, що є прямим і найкрайнішим противенством того небесного і пресвятого обов'язку людей, яким можуть собі запевнити і дочасне щастя і вічне спасіння в небі.

А правдива любов обнимає всіх ближніх. Годиться вправді своїх близьких більш, а дальших, чужих менше любити, але християнською любов'ю треба усіх ближніх обнимати. У Старому Завіті було сказано: люби твого ближнього, а ненавиди твого ворога. А Христос сказав нам: «Любіть ваших ворогів і моліться за тих, що переслідують вас, щоб ви стали синами Вашого Вітця, що на небесах, котрий своєму сонцю велить сходити на добрих і на злих, і посилає долю на праведних і неправедних» (Матв. 5:45). Тому-то пресвятої всеобнимаючої християнської любові ближнього для Бога найгірше відрікається і в собі її нищить той, хто допускається страшного мерзенного злочину проти п'ятої заповіді Божої: «Не убий!» Чоловіковбивник виключає себе з тої Божої суспільності, з тої родини, якою по замірам Божим має бути людство. Тяжким гріхом проти суспільности людей чоловіко-вбивник відділяється від суспільности людей і стягає на себе велику Божу кару у вічності та страшне Боже прокляття на цьому світі.

...Цей суд Божої науки громом прокляття спадає на всіх, що топтаючи святість Божого Закону, проливають неповинну кров і самі себе відчужують від людського суспільства, нехтуючи те, що в тому суспільстві є найбільшою людською святістю, цебто людське життя».

Критика митрополита Шептицького пряма і безкомпромісна. В умовах німецької цензури, розтління свідомості отруйною пропагандою він не боїться прямо вказувати українцям на їхнє зло. Митрополит називає і засуджує тогочасні вбивства: політичне, дітовбивство, вбивство брата-громадянина.

Шептицький закликає пастирів і вірних брати участь у наверненні злочинців на стезю праведності. Повторними нагадуваннями, розривом усяких зв'язків, бойкотом родини — всі повинні дати зрозуміти

злочинцеві, що бачать в ньому небезпеку для громади, джерело зарази, яке загрожує охопити оточуючих. Священики повинні докласти усіх зусиль, щоб наvertати злочинця до покаяння.

Чи впливали на долю населення Галичини пастирські послання Митрополита Шептицького? Чи зупинили вони нацистську машину нищення, чи уберегли від гріха людиноббивства? Ні, не зупинили, але загальмували її пекельний рух.

В умовах німецького тоталітаризму з його жорстокою цензурою чи міг митрополит писати окремо про євреїв, українців, поляків, німців? — Не міг. Але його послання — звернення до українців, щоб шанували вони свою людяність, а через неї і людяність інших людей.

Особистий водій митрополита Шептицького Іван Гірний (проживає нині у Нью-Йорку) під час візиту до Львова у 1997 р. згадував, що послання «Не убий!» мало вплив на віруючих. Як доказ він наводить факт з розповіді Генерального секретаря громадського комітету солідарності з євреями колишнього СРСР Давида Прітала, який мешкає нині в кібуці Мааля Хаміша в Ізраїлі. Д. Прітала врятував українець Іван Яцюк і він пам'ятає, як по селах рятували євреїв (8).

Послання Шептицького формували у священиків і вірних їхню власну, індивідуальну поведінку. В умовах запеклої антисемітської пропаганди це був чи не єдиний доступний засіб прямого впливу на священиків і вірних. І він мав свої добрі наслідки. Попри страшенну моральну наругу, послання діяли ще й тому, що жила традиція пастирського обов'язку, сформована десятиліттями серед галицького греко-католицького духовенства. Поведінка священиків, монахів, їхній особистий приклад протидії знущанням над євреями благотворно впливали на мирян.

У Перемишлянах старі досі пам'ятають, «як порятував отець Еміліан Ковч з вогню жидів». У вересні чи на початку жовтня 1941 р. у містечко приїхала на мотоциклах група СС, оточили синагогу, де зібралися на молитву євреї. Зачинили двері, підпалили й синагогу, й навколишні будинки. До отця Ковча з криком прибігли кілька євреїв, благаючи допомогти. Разом з сином отець вискочив з хати, вбіг між юрбу коло синагоги. Закричав по-німецькому до есесівців, щоб відійшли, а сам кинувся відчиняти двері. Йому допомагав син, долучилися й люди. Для німців така відсіч була настільки неочікуваною і несподіваною, що повсідали на мотоцикли й подалися з містечка. Отець і люди почали витягати з божниці напівпритомних євреїв. Благали тікати, хто куди може, бо німці могли повернутися.

Усну інформацію мешканців Перемишлян підтвердили опубліковані спогади очевидців подій⁹.

У 1942 р. митрополит Андрей прямо звертається з листом до Гімлера, протестуючи проти використання української допомогової поліції у єврейських акціях.

19 вересня 1943 р. Львів відвідав високопоставлений чиновник імперського міністерства окупованих східних земель. У своєму звіті він викладає і зміст розмови з митрополитом та його братом Климентієм. «Митрополит звинувачує німців у їхньому нелюдському ставленні до євреїв. Лише у Львові вони вбили 100 000 й мільйони в Україні. Один молодий чоловік признався йому на сповіді, що він особисто протягом однієї ночі вбив у Львові 75 осіб.

Я зауважив, що за даними, які маємо, українці також брали участь у цих бойнях, що цілком природно, особливо після того, як незадовго до відходу російських військ Совети знищили у Львові і його околицях 18 тис. чоловік. Крім того, майже всі члени НКВС були євреї, чим і пояснюється ненависть серед населення. Хіба єврейство не є смертельною загрозою для християнства, яке євреї поклялися знищити?

Митрополит зі мною згодився, але продовжував відстоювати, що знищення євреїв недопустиме.

Примітка. З цього питання митрополит викладав думки у тих же виразах, що і французькі, бельгійські, голландські єпископи, ніби всі вони отримали однакові директиви від Ватикану» (10).

Чиновник наводить протести Шептицького щодо нищення євреїв. Він повідомляє, що митрополит вважає, що німці зазнають поразки, що англо-американці візьмуть верх, але не надовго, тому, що «остаточна перемога більшовизму не викликає сумніву». На запитання чиновника: «А Німеччина? Невже порятунок не залежить від неї?» Митрополит відповів: «Німеччина гірша більшовизму». Хоч і зауважив, що «більшовизм — грубий феномен, панування якого буде неперехідним, або він буде підданий якимось змінам у майбутньому» (11).

Прямі протести митрополита Андрея, скеровані до німецької влади, відкриті послання до вірних і священників, де євреї як місцеве населення фактично не згадуються, чи мали вони якісь наслідки? І так, і ні. Ні, бо не могли зупинити пекельну машину нищення євреїв як етносу, урухомлену фашистами. Так, бо гальмували її рух, оберігали, рятували душі, життя і українців, і поляків, і євреїв.

Послання Шептицького впливали на етичну поведінку окремої особи, священника, пересічного вірного, коли доводилося приймати своє власне рішення. Арешти десятків парохів, сотень українських міщан і селян за допомогу євреям говорять самі за себе.

Були проведені тотальні обшуки у багатьох монастирях, у резиденції митрополита на Святоюрській горі. Але самого митрополита німці не

сміли заарештувати, мабуть усвідомлюючи, що це могло б спричинити небажані для них масові виступи.

У червні-серпні 1942 р. прокотилася хвиля арештів священників у Самборі, Підгайцях, Раві-Руській, Перемишлянах, Львові. Їх звинувачували у хрещенні євреїв, щоб приховати їх від влади, у протидії «німецькій справі».

Арешти й переслідування не вплинули на організоване митрополитом та його Церквою рятування євреїв. Про цю діяльність знали не лише священнослужителі, але й пересічні вірні. В умовах засилля таємної поліції, доносів, провалів досвідчених членів ОУН, німецька влада не змогла однак виявити сотні єврейських дітей, жінок, чоловіків, якими опікувалася Греко-Католицька Церква.

Брат митрополита Климентій Шептицький безпосередньо організував розміщення єврейських дітей і жінок по монастирях Львівської єпархії, в Уневі, Якторові. Були влаштовані тимчасові пункти переховування у лікарні на вул. Петра Скарги у Львові, у резиденції митрополита. У самій резиденції на Святоюрській горі в монастирі студитів переховувалися рабин Д.Кахана, діти рабина Левіна.

Настоятель монастиря студитів Марко Стек організував перевезення й розміщення євреїв по монастирях єпархії, забезпечення їх документами. Єврейських дітей розподіляли не лише по монастирях, але й у дитячі притулки добродійних установ Українського допомогового комітету. Багато єврейських дівчаток знайшли притулок і вижили у дитячому будинку в Брюховичах під Львовом.

Отець Котів організував для євреїв підготовку «арійських» документів, забезпечення одягом, харчами. Особисто опікувалися дітьми й жінками настоятелька монастирів — ігуменя Йосифа, сестра Моніка.

Рятування євреїв безпосередньо організували священники Іванюк, Тит Процюк, Будзиновський, Ковч й багато інших, імена яких ще досі не виявлені і не названі.

Лише 14 серпня 1942 р. понад 100 єврейських дітей, серед яких були й сини рабинів Хамейдеса та Левіна, а також донька рабина Кахане були вивезені до монастирів. Про це пам'ятає водій митрополита Іван Гірний. Особисто він перевіз з митрополичих будинків до монастирів в Унів та Якторів понад 80 дітей. Чимало врятованих вижило і живуть тепер в Ізраїлі, Англії, США, Аргентині. З багатьма з них Іван Гірний зустрічався.

З якими труднощами було пов'язане переховування, знали священники й їхні помічники, частково могли збагнути й оцінити врятовані. Міські євреї здебільше знали польську, а не українську мову, діти взагалі часто говорили лише рідною мовою ідиш. Українське життя, звичаї були для

них чужими, хоч жили роками на одній землі. Рятівники часто хрестили дітей, обов'язково давали їм християнські імена, вчили мови, звичаям. Про те, щоб одягнути дитині хрестик, навчити молитов, особливо дбали сестри-монахині, які провадили сиротинці при монастирях. Цим вони рятували дітей під час численних обшуків, перевірок, рятували й самих себе й монастир. Адже переховування євреїв каралося смертю. Дорослих забезпечували «арійськими» документами. Жінок вчили мови, поступово уводили у легальне життя. Чоловікам влаштовували таємні сховища, які з метою конспірації часто змінювали.

У 1941 — на початку 1942 р., шукаючи спасіння, частина євреїв, особливо у більших містах, вихрещувались. Для більшості дорослих людей, навіть тих, які не були особливо релігійними, зміна віри була важким вимушеним рішенням. Це не рятувало від нацистських переслідувань, бо згідно з гестапівською інструкцією після хрещення євреї не ставали «арійцем». Але все-таки свідоцтво про хрещення полегшувало можливість дістати «арійські» документи, а це ж була надія. Надія на порятунок. Хрещення проводили напівтаємно у церквах Львова, повітових міст. Отець Е.Ковч із Перемишлян катехізував і хрестив усіх євреїв, які того хотіли.

Цілком відкрита діяльність о.Ковча набула розголосу. В кінці 1942 р. він був арештований гестапо. За нього вступився сам митрополит Шептицький. Казали, що його обіцяли звільнити, але мусів виконувати заборону хрещення євреїв. Отець відмовився, заявивши, що знає одну владу Христа, який сказав: «Хрестіть усіх в ім'я Отця, Сина, Святого Духа». — Нема в ньому ні слова про жидів. Хто хоче хреститися, того я в ім'я цього закону хреститиму». В серпні 1943 р. отця Ковча відправили у табір смерті Майданек, де він і загинув.

Отець Іван Нагірний з монастиря редемптористів у селі Голоско, розігнаного Совєтами, у січні 1940 р., вивів під виглядом монахів зі Львівської цитаделі п'ятеро єврейських лікарів. Вони були залучені до допомоги полоненим в розпал епідемії тифу. Отець Іван випадково дізнався, що їх мають перевести за наказом начальника цитаделі до Янівського табору. Тоді разом з отцем Богданом Репетило він організував втечу. Лікарі переховувались на львівській околиці — Збоїща. Отець Іван заразився тифом й помер (12).

Про Греко-Католицьку Церкву та її митрополита, її священників в Україні довгі роки згадували лише у негативному контексті. Де вже тут писати про факти рятування євреїв, про те, що по закінченні німецької окупації єврейських дітей повертали родичам, або передавали під опіку єврейської громади, яка відродилася у Львові у 1945 р.

Під владою фашистської сили зла митрополит Шептицький, все-чесні

отці-душпастирі, монахи вистояли. Випробувані смертю, залишалися зі своїми вірними, оберігали душі і серця, відводили від прірв смертельних гріхів, в ім'я освяченого Богом Закону.

Мозаїка виявлених і описаних фактів про діяльність рабинів і греко-католицьких священників (а скільки їх втрачено безповоротно), при неупередженому політичними орієнтаціями підході складається у реальну картину посвяти Богові і людям, морального піднесення людини, матеріалізації сили Молитви, Божого благословення і Божого неблагословення у найстрашніших випробуваннях.

Незаперечним доказом ролі і значення Церкви і Синагоги у суспільному житті є їхні споріднені долі у Радянському Союзі. Вже у перші повоєнні роки офіційно буде ліквідована Греко-Католицька Церква, підуть на смерть у в'язниці і табори ГУЛАГу тисячі священників, чинитиметься шалений опір прагненням врятованих Божим провидінням євреїв відкривати синагоги, вивчати Тору, молитися.

Ж. Ковба

Примітки

- 1 Acher M. *Die Judische nationale Bewegung // Ruthenische Revue. Wien. 1905, №14, s.36-37.*
- 2 Центральний державний історичний архів у Львові, Ф.358, оп.1, спр. 113, 105, 145.
- 3 ЦДІАЛ. Ф.358, оп.1, спр.16, арк.51-55.
- 4 ЦДІАЛ. Ф.358, оп.1, спр.145, арк.138-140; *Chwila. – 1936. – 17. X; Нова зоря. – 1936. – 15. XI.*
- 5 ЛАЄВ, – 1934, т.XLVII, с.45.
- 6 Андрей Шептицький. *Заклик до покаяння. – Львів. – С.43-44.*
- 7 ЦДАВОУ. Ф.3383, оп.3, спр.13.
- 8 Спогади А.Гірного // *Високий замок. – 1997. – 12 вересня.*
- 9 А.М. Ковч-Баран. *За Божі правди і людські права. Збірник на пошану о.Еміліана Ковча. – Саскатун, 1994.*
- 10 ЦДАВОУ. Ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 77, арк. 40-41.
- 11 ЦДАВОУ. Ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 77, арк. 41.
- 12 Спогади Христини М.; В. Петриця. *Хресна дорога // Мета. – 1997. – 10 липня.*